

УДК 37:005.366.5 (І. А. Зязюн)

*Олександр Лавріненко,
м. Київ*

УЯВЛЕННЯ ПРО «ІДЕАЛЬНОГО ВЧИТЕЛЯ» В ЖИТТЄТВОРЧОСТІ АКАДЕМІКА І. А. ЗЯЗЮНА (1938–2014 рр.)

У статті розглянуто наукові підходи видатного українського педагога, філософа, організатора педагогічної освіти І. А. Зязюна (1938–2014 рр.) щодо сутності та змісту підготовки «ідеального вчителя», здійснено узагальнений аналіз наукового доробку вченого в царині авторських ідей становлення особистості майбутніх учителів у системі професійної підготовки, розвитку провідних загальнолюдських цінностей, гуманістичних принципів освіти і виховання, виокремлено творчі підходи до формування високого рівня здійснення педагогічної діяльності-дії – домінантного складника педагогічної майстерності.

***Ключові слова:** «ідеальний учитель», загальнолюдські цінності, гуманістична спрямованість особистості, педагогічна майстерність, педагогічна дія, авторська науково-філософська система І. А. Зязюна.*

Постановка проблеми. У 2018 р. видатному українському педагогу, філософу, фундатору Національної академії педагогіч-

них наук України, першому Міністру народної освіти незалежної України Івану Андрійовичу Зязюну (1938–2014 рр.) виповнилося б 80 років. Особистість ученого, його життєвий і науковий поступ є унікальними, бо І. Зязюн став представником тієї плеяди вітчизняних діячів освіти, чиє ім'я золотими буквами навечно вписане в історію світової педагогічної науки. Усвідомлення спорідненості духу й родинної близькості з І. А. Зязюном (автор статті є його рідним племінником) накладає значний відбиток на вивчення, опанування, збереження й примноження спадщини ученого, який був наділений Божим даром – творити добро людям, здатністю по-філософськи осмислювати життя, оточувати себе такими ж творчими, небайдужими й самобутніми особистостями, які допомагали йому йти по тернистому життєвому шляху.

Творячи й упроваджуючи в життя ідеали педагогіки добра, обстоюючи загальнолюдські морально-етичні цінності в спілкуванні з оточуючими, академік І. А. Зязюн переконував, що сучасний учитель зобов'язаний за професійною сутністю не лише володіти екзистенціально-особистісним світоглядом, але й бути готовим до ретельної світоглядної роботи з учнями. Погляди вченого на сутність «ідеального вчителя», на цінності, що мають стати запорукою професійно-педагогічної діяльності стали визначальними у його науковій і філософсько-педагогічній творчості. Працюючи над розробленням системи підготовки педагогів на посаді ректора Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, Міністра народної освіти, директора Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, філософ і педагог доводив, що ці якості не можуть виникати стихійно, навпаки, їх необхідно виробляти, розвивати спеціальними навчальними засобами в процесі предметної і професійної підготовки майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу. «Ідеального вчителя», перш за все, на переконання І. А. Зязюна, слід добирати ще зі шкільної парти. Учений неодноразово наголошував: «Ми не можемо говорити про сформовані професійно-педагогічні позиції у вступників до педагогічних ВНЗ, у тому числі й світоглядні, як базисну основу педагогічної діяльності. Її становлення і розвиток здійснюються, на жаль, лише в навчальному процесі обраного

вузу. Випускається з уваги рання підготовка учнів до вибору педагогічної професії, починаючи з початкової школи» (Зязюн, Педагогічна дія вчителя). З перших років роботи на посаді ректора педагогічного інституту у школах м. Полтави, районних центрах Полтавської області, а пізніше – інших міст колишнього СРСР було введено факультатив «Юний педагог», мету якого визначено так: «володіти вчительськими навичками необхідно і батькові з матір'ю, й інженеру, агроному, лікареві. Нам треба навчити людей не тільки працювати з машинами, добре знати не лише технологію, а передусім людську душу і на цій основі включати незвідані творчі здібності в процес творення» (Кузьмінський, 2008, с. 163). Кращі викладачі, професори, доценти Інституту приїздили у найвіддаленіші від обласного центру міста і містечка, де при одній із шкіл, за підтримки міського чи районного відділу освіти працювали із учнями 8–10-х класів, які в майбутньому виявили бажання отримати професію вчителя. Така форма організації довузівської підготовки і добору талановитої молоді мала позитивні результати. Ректор І. Зязюн (2000) був глибоко переконаним у тому, що «... Шкільна реформа розпочинається з пошуку в загальнодержавному масштабі талановитих учителів. Причому психологи рекомендують робити це вже на ранніх етапах соціалізації особистості, можливо, з 4-го класу школи за спеціальними програмами. І на цей етап радять перенести конкурсну ситуацію, щоб головним інструментом добору стало покликання бути вчителем. Інакше не дотриматися заповіді мудрих: талановитий учитель повторюється у своїх учнях» (с. 116).

«Ідеальний учитель» – це перш за все особистість, яка має забезпечувати високий рівень комунікативної взаємодії, бо всі проблеми учіння і виховання пов'язані з неефективною комунікацією, в основі якої лежить недовір'я до творчої здатності особистості учня і неповаги до спонтанності його особистісно мотивованого пошуку інтересу і смислів. І. А. Зязюн звертав увагу на те, що комунікація – надзвичайно складний процес, який може бути зрозумілим як єдність п'яти основних типів спілкування: екзистенціальної комунікації (любов і дружба), трансцендентальної комунікації (співтворчість смислів), емоцій-

но-почуттєвої комунікації (емпатійний резонанс), інтелектуальної комунікації (взаєморефлексія) і поведінкової комунікації (імітаційна заразливість). Педагога-професіонала вчений ототожнював із артистом, який повинен уміло використовувати всі канали спілкування з учнями, не залишаючи без уваги жодного з аспектів живого, що завжди перебуває в саморозвиткові, процесу спілкування (Зязюн, Педагогічна дія вчителя).

У контексті реформування сучасної педагогічної освіти, вимог Нової української школи наукові підходи І. А. Зязюна щодо підготовки вчителя стають усе більше актуальними. Вчений, неодноразово спілкуючись із учителями-практиками в Центрах педагогічної майстерності, звертав увагу колег на той факт, що сучасна педагогіка узагальнено орієнтується на максимум – «розважаючи, навчати». Не репресивний, ненав'язливий характер передачі знань (не лише формальних, але й особливо ціннісних) незрівнянно ефективніший за менторські повчання. «Учень завжди повинен відчувати повагу до самого себе, його власна достойність завжди має оберігатися педагогом. Лише у цьому випадку інтерес до особистості педагога і до предмету, ним представленого, завжди буде стійким і високим. Самоповага забезпечує доступ учня до його власних психоенергетичних ресурсів, необхідних для напруженої і ефективної роботи психіки» (Зязюн, Ціннісна домінанта).

«Ідеальний учитель» – це перш за все майстер педагогічної і виховної справи. У науковому поступі І. А. Зязюна можна виділити провідні складники педагогічної майстерності, якими має володіти вчитель. По-перше, це професійно-педагогічні знання: сприймання, пам'ять, запам'ятовування; використання знань у типових ситуаціях; використання знань у новій ситуації; наповнення знаннєвої складової позитивними естетичними почуттями. По-друге, досвід здійснення професійно-педагогічної діяльності: емпіричне здійснення професійно-педагогічної дії; здійснення способів професійно-педагогічної дії за зразками; використання способів професійно-педагогічної дії в новій ситуації. По-третє, досвід творчої педагогічної дії: вироблення вмінь виявляти й формулювати проблеми; частково-пошукова педагогічна дія; пошукова дослідницька дія. По-четверте, одним

із найважливіших складників педагогічної майстерності І. А. Зязюн убачав досвід виявлення особистісних якостей і професійно-педагогічної спрямованості: формування внутрішньої моделі поведінки згідно з загальноприйнятими нормами моралі й педагогічної етики; творче відношення до педагогічної дії, сформованість педагогічного кредо; позитивні естетичні почуття прекрасного й піднесеного, якоюсь мірою комічного (в контексті не приниження людської гідності) у цілеспрямованні створення виховного середовища (Зязюн, Майстерність вчителя).

Ідеал учителя вчений розглядав як здатність на високому рівні володіти педагогічною дією. Мірилом своєрідної «ідеальності» вчителя І. А. Зязюн визначав власне індивідуальність його особистості, бо вона надає майстерності тієї своєрідності, яка стає «родзинкою» педагога-майстра. Ведучи мову про елементи педагогічної майстерності, вчений виокремив п'ять самостійних елементів:

- майстерність організатора колективної й індивідуальної дії;
- майстерність володіння педагогічною технікою;
- майстерність переконання;
- майстерність арт-терапевтичного впливу;
- майстерність передачі різновидів людського досвіду (інтелект, афект, воля та ін.) (Зязюн, Майстерність вчителя).

У фондах Меморіальної садиби-музею академіка І. А. Зязюна у с. Пашківка Ніжинського району Чернігівської області зберігаються численні рукописи видатного педагога і вченого. Серед них увагу привертає рукопис відзиву офіційного опонента на дисертацію В. П. Титаренко, у якому філософ указує на необхідність формування досвіду майбутнього вчителя в педагогічних закладах освіти та відзначає: «У сучасних вищих педагогічних навчальних закладах особлива увага повинна звертатись на творчий розвиток майбутніх вчителів із формуванням їхнього особистісного досвіду педагогічної майстерності як системи раціональних, образних і раціонально-образних компетентностей. Суть педагогічної дії вчителя полягає в тому, щоб відкрити перед кожною дитиною перспективи її розвитку,

показати їй ті сфери, де вона може виявити себе, досягти найвагомішого успіху, черпати сили з цього джерела, щоб у цілому гармонія особистості ставала повноцінною, багатою, неповторною. Для кожного учня навчальний процес у школі – не лише засіб здобування знань, а й спонука власного розвитку і саморозвитку із знаходженням нового, цікавого, незвичного, з отриманням при цьому естетичного задоволення від почутого, побаченого й пережитого» (Зязюн, 2009, Відгук офіційного опонента).

Специфіка «Ідеального вчителя» як суб'єкта педагогічної дії, на переконання І. А. Зязюна, полягає в тому, що вчитель – основний інструмент педагогічного процесу. Його особистісні якості, досвід, зовнішність, манери, поведінка – все впливає на учня. Спільний характер педагогічної діяльності передбачає необхідність високого рівня підготовки вчителя і його постійного самовдосконалення. Для вченого пріоритетної важливості набувала саме педагогічна спрямованість особистості вчителя. Це, передусім, мотиваційна зумовленість дій, вчинків, усієї поведінки людини конкретними життєвими цілями, джерелами яких є потреби, суспільні вимоги до його особистості.

У виступі перед загалом учителів Житомирського обласного ліцею-інтернату для обдарованих дітей (квітень 2012 р.) І. А. Зязюн (2012) пильну увагу звертав на педагогічну спрямованість учителя-вихователя, що виявляється по-різному. Вона може бути орієнтованою на професійне самоствердження, на засоби педагогічного впливу, на учня, на учнівський колектив, на цілі педагогічної діяльності. Для вченого домінантною спрямованістю на досягнення основної мети педагогічної діяльності ставало створення умов для гармонійного розвитку особистості дитини (Зязюн, 2012, Стенограма виступу).

Філософ обстоював повсякчас тезу, що в ідеалі діяльність дія педагога повинна бути завжди гуманістичною. Будучи великим гуманістом і сповідуючи гуманістичні принципи, І. А. Зязюн кожну людину сприймав позитивно й оцінював її найкращі якості, а також володів здатністю комплексно сприймати її особистість такою, якою вона є. Гуманне ставлення

до людей, спрямоване на укріплення віри людини в саму себе, її творчий розвиток і самовдосконалення стали невід'ємними.

«Ідеальний вчитель» має повсякчас бути гуманістом. «Гуманістична спрямованість особистості педагога передбачає наявність впливу на поведінку учня з метою його подальшої зміни. Усі дії педагога підпорядковані реальним інтересам особистості. Він організує таку діяльність, яка не лише просвіщає, навчає іншу людину, але й на певному рівні передбачає виникнення конфліктів і незгод з оточуючим світом і в самій людині. У цьому розумінні гуманістична спрямованість повністю відповідає основним задачам особистісно-орієнтованої педагогіки – сприяти людині у визначенні відношення до самої себе, інших людей, оточуючого світу й до своєї професійної діяльності», – зазначав учений (Зязюн, 2012, Стенограма виступу).

У численних філософсько-педагогічних працях проблему формування особистості вчителя І. А. Зязюн (2010) розглядав у нерозривному зв'язку з визначенням сутності людини, її творчої природи, її здатності створювати світ і саму себе згідно з мірою своїх цінностей. Найвищою цінністю для І. А. Зязюна стала загальнолюдська культура. Філософ переконував: «Соціально-ціннісні якості і норми поведінки набувають особистісного смислу і значущості лише тоді, коли дитина розуміє їх сутність, і, головне, коли вони пройшли етап естетизації (переживання; почуттів; освоєння як цінності, стійкої для особистості)» (с. 7-19).

Мірилом естетичного поступу, смислом людського буття для вченого залишалася українська народна пісня – вияв найвищої народної цінності – людяності, гармонії, душевної величі. І. А. Зязюн зовсім не володів нотною грамотою, проте відчував музику, спів набагато сильніше, ніж будь-який митець-професіонал.

Як неперевершений естет і теоретик педагогічної майстерності, І. А. Зязюн обстоював найактуальнішу цінність учительської професії – красу педагогічної дії. Вчений переконував у тому, що основою людського життя є почуття. Ці почуття має підтримувати інтелект. І в жодному разі не можна відмежовувати знання від почуттів, оскільки людина сприймає не все, що пропонується їй для сприймання й осмислення, а лише те,

що наповнене смыслом саме для неї. Ось чому вчителів, незалежно від спеціальності, слід насичувати позитивними почуттями оточення своїх учнів. Він не може розпочати заняття, якщо учні до цього позитивно не ставляться, не вважають його самого за авторитет, бо авторитет – це також надання учнями переваги вчителів в усіх діях, передусім, у педагогічних.

Філософ зумів довести: педагогічна дія – абсолютно таке ж мистецтво, як і будь-яке інше. Воно вимагає реалізації почуттів у художньому образі, як і будь-яке інше мистецтво. Тож володіти мистецтвом педагогічної дії – це означає володіти основним природним засобом, яким від початку обдарований учитель, тобто словом. Воно завжди наповнене почуттями: прекрасним – потворним, піднесеним – низьким, комічним – трагічним. Але в педагогічній діяльності, у педагогічній дії вчитель може використовувати лише позитивні почуття прекрасного й піднесеного (Зязюн, Ціннісна домінанта).

Висновки. Уявлення академіка І. А. Зязюна про «ідеального вчителя» стали визначальними його творчого й наукового доробку. Вчений все своє життя поклав на те, аби довести, що в учителя-майстра у процесі організації педагогічної дії-взаємодії учні стають співавторами соціально-культурної діяльності, яку творчо організує сам учитель. Співтворчість надає учасникам педагогічної дії право на свій темп, свій потенціал творчих можливостей і свій шлях його реалізації. Ідеал майстерності вчителя виявляється у спільній суб'єктній позиції і у творчій діяльності, сприяє розвитку здібності до самостійної дії і її мотивації, вміння оперувати опанованими способами здійснення дій від найпростішої до складної у змінних умовах, самостійно оцінювати результат творчості, виходити за межі конкретної ситуації, варіативно і творчо вирішувати нові завдання.

Учений був наділений Божим даром – творити добро людям, здатністю по-філософськи осмислювати життя, оточувати себе такими ж творчими, небайдужими й самобутніми особистостями, які допомагали йому йти по тернистому життєвому шляху, осяюючи освітній прогрес. Це, переважно, були однодумці І. А. Зязюна, серед яких залишилася значна когорта вдячних за науку та відданих ідеалам Педагогіки добра вчених, наукових

працівників, відомих постатей у царині професійної, шкільної, вищої педагогічної освіти. У сутність поняття «Педагогіка добра» вчений вкладав величний і неосяжний образ Учителя – майстра педагогічної і виховної справи. «Одна з основних соціокультурних функцій педагога – підтримка становлення людини як суб'єкта своєї життєдіяльності. Навчаючи дитину керувати собою, розуміти рішення, виконувати задумане, учитель формує в неї досвід бути особистістю, створює середовище з високими моральними цінностями, орієнтація на благо іншого за золотим правилом етики (стався до іншого так, як би ти хотів, щоб інший ставився до тебе) набуває для дитини особистісного смислу. Тут реалізується важливіший психологічний закон, згідно з яким ментальність може народжуватися лише іншою ментальністю», – відзначав І. А. Зязюн (2013, Виступ перед учителями).

Список літератури

- Зязюн, І. А. (2000). *Педагогіка добра : ідеали і реалії*. Київ: МАУП.
- Зязюн, І. А. (2009). Відгук офіційного опонента, доктора філософських наук, професора, дійсного члена АПН України Зязюна Івана Андрійовича на дисертацію Титаренко Валентини Петрівни «Теорія і практика формування естетичної культури майбутніх учителів трудового навчання засобами українських народних промислів», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – «Теорія і методика трудового навчання». Рукопис із фондів Меморіального музею-садиби академіка І. А. Зязюна у с. Пашківка Ніжинського району Чернігівської області.
- Зязюн, І. А. (2010). Криза цінностей – катастрофа суспільств і держав. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 2, 7–19.
- Зязюн, І. А. (2012, квітень). Стенограма виступу перед учителями та учнями Житомирського обласного ліцею-інтернату для обдарованих дітей Житомирської обласної ради. Із фондів Меморіального музею-садиби академіка І. А. Зязюна у с. Пашківка Ніжинського району Чернігівської області.
- Зязюн, І. А. (2013, жовтень). Виступ перед учителями Центру педагогічної майстерності у Кременчуцькій гімназії № 5 імені Т. Г. Шевченка. Рукопис із фондів Меморіального музею-садиби академіка І. А. Зязюна у с. Пашківка Ніжинського району Чернігівської області.
- Зязюн, І. А. Майстерність вчителя як система сукупних компетенцій і компетентностей у структурі його педагогічної діяльності й дії. Рукопис із фондів Меморіального музею-садиби академіка І. А. Зязюна у с. Пашківка Ніжинського району Чернігівської області.
- Зязюн, І. А. Педагогічна дія вчителя – домінанта системи освіти. Рукопис із фондів Меморіального музею-садиби академіка І. А. Зязюна у с. Пашківка Ніжинського району Чернігівської області.

Зязюн, І. А. Ціннісна домінанта світоглядної підготовки вчителя. Рукопис із фондів Меморіального музею-садиби академіка І. А. Зязюна у с. Пашківка Ніжинського району Чернігівської області.

Кузьмінський, А. (2008). Іван Андрійович Зязюн – науковець, філософ-педагог, лицар добра, яскрава особистість. Н. Г. Ничкало та ін. (Ред.). *Філософія педагогічної майстерності* (с. 160–167). Київ, Вінниця: ДОВ «Вінниця».

Oleksandr Lavrinenko

**THE IDEA OF AN «IDEAL TEACHER»
IN THE LIFE AND CREATIVITY OF THE ACADEMICIAN
I. A. ZIAZIUN (1938-2014)**

The article deals with the scientific approaches of the outstanding Ukrainian educator, philosopher, organizer of pedagogical education I. A. Ziaziun (1938-2014) on the essence and content of the «ideal teacher» training; the academic work of the scientist in the domain of author's ideas about the formation of the future teachers personality in the system of professional training, the development of leading universal values, humanistic principles of education and upbringing have been analyzed. Creative approaches to the formation of a high level of pedagogical activity-action – a dominant component of pedagogical skills have been elaborated.

The scientific-theoretical approaches of I. A. Ziaziun to consideration the preparation specifics of an «ideal teacher» at pedagogical institutions of education, the formation of leading values, which should become a pledge of professional and pedagogical activities have been revealed.

I. A. Ziaziun's beliefs that an «ideal teacher» should be picked up from the school desk have been distinguished. «Ideal teacher» is first and foremost a person who provides a high level of communicative interaction, because all problems of learning and education are associated with ineffective communication, which is based on the lack of trust in the creative ability of the student's personality and disrespect for his personality spontaneity motivated search for interest and meanings. It has been determined that the specificity of the «Ideal Teacher» personality as a subject of pedagogical action, according to I. A. Ziaziun consists of his personal qualities, experience, appearance, manners, behavior.

It is proved that humanistic orientation of the teacher's personality influence on the student's behavior for the purpose of his subsequent change. Teacher's actions are subordinated to the real interests of the individual. In this sense, the humanist orientation fully corresponds to the main tasks of personality-oriented pedagogy – to help a person in determining the relation to himself, other people, the world around him and his professional activities.

As an unsurpassed aesthete and theorist of pedagogical skill, I. A. Ziaziun defended the most up-to-date value of teacher profession – the beauty of pedagogical action. The scientist convinced that the basis of human life is a feeling. Teachers, regardless of specialty, should be saturated with positive feelings of the environment of their students.

Keywords: *an «ideal teacher», universal values, humanistic orientation of a person, pedagogical skill, pedagogical action, I. A. Ziaziun's scientific and philosophical system*

References

- Ziaziun, I. A. (2000). *Pedahohika dobra: idealy i realii*. [Pedagogics of good: ideals and realities]. Kyiv: MAUP.
- Ziaziun, I. A. (2009). Vidhuk ofitsiinoho oponenta, doktora filosofskykh nauk, profesora, diisnoho chlena APN Ukrainy Ziaziuna Ivana Andriiovycha na dysertatsiiu Tytarenko Valentyny Petrivny «Teoriia i praktyka formuvannia estetychnoi kultury maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia zasobamy ukraïnskykh narodnykh promysliv». [A review of the official opponent, doctor of philosophical sciences, professor, full member of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine Ziaziun Ivan Andriiovych for the thesis of Titarenko Valentina Petrivna «Theory and practice of forming the aesthetic culture of future teachers of labor education by means of Ukrainian folk crafts»] submitted to the defense for obtaining the degree of doctor of pedagogy from specialty 13.00.02 – «Theory and methodology of labor education». Manuscripts from the funds of the Memorial Museum-Estate of Academician I. A. Ziaziun with Pashkivka of the Nizhyn rayon, Chernihiv region.
- Ziaziun, I. A. (2010, zhovten). Kryza tsinnosti – katastrofa suspilstv i derzhav [Crisis of values – catastrophe of societies and states]. *Adult education: theory, experience, perspectives*, 2, 7–19.
- Ziaziun, I. A. (2012, kviten). Stenohrama vystupu pered uchyteliamy ta uchniamy Zhytomyrskoho oblasnoho litseiu-internatu dlia obdarovanykh ditei Zhytomyrskoi oblasnoi rady. [Transcript of speeches delivered to teachers and students of Zhytomyr regional boarding school for gifted children of Zhytomyr Oblast Council]. From the funds of the Memorial Museum of Manor, Academician I. A. Ziaziun with Pashkivka of the Nizhyn rayon, Chernihiv region.
- Ziaziun, I. A. (2013, zhovten). Vystup pered uchyteliamy Tsentru pedahohichnoi maisternosti u Kremenchutskii himnazii № 5 imeni T. H. Shevchenka. [Speech at the teachers of the Center for Pedagogical Excellence at the Kremenchug Gymnasium № 5 named after T. G. Shevchenko]. Manuscripts from the funds of the Memorial Museum-Estate of Academician I. A. Ziaziun with Pashkivka of the Nizhyn rayon, Chernihiv region.
- Ziaziun, I. A. Maisternist vchytelia yak systema sukupnykh kompetentsii i kompetentnosti u strukturi yoho pedahohichnoi diialnosti y dii. [Master's Skills as a System of Comprehensive Competences and Competencies in the Structure of His Pedagogical Activity and Actions]. Manuscripts from the funds of the Memorial Museum-Estate of Academician I. A. Ziaziun with Pashkivka of the Nizhyn rayon, Chernihiv region.
- Ziaziun, I. A. Pedahohichna diia vchytelia – dominanta systemy osvity. [Pedagogical action of the teacher – the dominant of the education system]. Manuscript from the funds of the Memorial Museum-Estate of Academician I. A. Ziaziun with Pashkivka of the Nizhyn rayon, Chernihiv region.
- Ziaziun, I. A. Tsinnisna dominanta svitohliadnoi pidhotovky vchytelia. [Valuable dominant teacher's philosophical preparation]. Manuscripts from the funds of the Memorial Museum-Estate of Academician I. A. Ziaziun with Pashkivka of the Nizhyn rayon, Chernihiv region.
- Kuzminskyi, A. (2008). Ivan Andriiovych Ziaziun – naukovets, filosof-pedahoh, lytsar dobra, yaskrava osobystist. [Ivan Andreevich Ziaziun – a scientist, philosopher and teacher, a knight of good, a bright person]. N. Nichkalo (Ed.) and others. *Philosophy of pedagogical skill*. Kyiv, Vinnytsya: DOV «Vinnitsa».

Одержано 12.02.2018 р.